

Petelei Istvánról.

Nem emlékbeszédet akarok mondani. Ha valaki oly közel állott a szívünkhöz, ha valaki oly annyira a miénk volt, mint ő; sem az ő elszállott lelkéhez, sem mi hozzánk nem illenék, egy szokásos, bármily csillogó, de hideg beszéd tartójába illeszteni azt a szerény világot, a melyet ez otthoni körben az ő emlékezetének akarunk gyujtani. Csak megakarok emlékezni róla, csak vissza akarok emlékezni rája, azokra a dolgokra, a melyek közösen érdekeltek, a melyekről együtt beszélgettünk, a mik lelkének lenyomataképen megmaradtak lelkemben. Mint a mikor a leszálló alkonyulattal elhomályosul a körülöttünk élő világ, elmosódik a tárgyak széle és a keletkező árnyakban eltűnt alakok elevenednek meg előttünk; vagy mint a mikor a hamvadó parázsba tekintve a halványuló tűz s a feketéllő holt szén váltakozása kedves ösmerős arcokat mutat, emlékeket idéz föl . . . és beszélünk a körülöttünk ülőknek, talán nem is annyira azért, hogy hallgassák, hanem beszélünk magunknak, szívünkből a szívünknek.

Negyven esztendeje mult, hogy először találkoztam Petelei Istvánnal. Az akkor még a budai várban szerénykedő József műegyetemen iratkoztunk be. Sokan voltunk ott erdélyi fiuk. Nagyon hamar megtaláltuk egymást. Akár a kolozsvári, akár a marosvásárhelyi, akár a székelyudvarhelyi vagy bármely más különböző hitfelekezeti gimnáziumból is kerültünk ki és bármiféle pályára készültünk, olyan egyeknek éreztük magunkat. Hiába, az az unio, bármint lelkesedtünk is érte, még a második, sőt harmadik generációnak sem ment annyira vérebe át, hogy mi erdélyiekül bizonyos szorosebb együvé tartozást ne éreztünk volna. Elhunyt barátom Mentovich Elek, Mentovich Ferencz tanár fia barátkoztatott össze. A nyulank barna, ábrándos tekintetű, szelid arcú, örményfiú érdekességét előttem az növelte leginkább, hogy papnak készült, de meggyőződésből odahagyta a papi pályát. Micsoda nagy szó is volt egy tizenhét éves fiatal ember előtt a meggyőződés! Persze az egész csak Mentovich Elek tréfája volt, s a dologból annyi igaz, hogy Petelei Istvánnak megfordult eszében, hogy pap lesz, talán családjá is óhajtotta volna, de mihamar, a nélkül, hogy rászánta volna magát, letett e gondolatról. De nekem jól esett azt hinnem, hogy ebben a szomorú, hallgatag fiuban olyan barátot nyertem, a kinek már van

egy kis története, s én, a ki meglehetősen képzelgő gyerek voltam, ezt a történetet szépen kiszíneztem, kibővítettem. Ez a történet rég kiment az eszemből, s az emlékét is e körülménynek csak éppen az tartotta fenn, hogy az elbeszélésemnek hőse, később hasonló kis elbeszéléseknek írója lett, művészi alkotója.

Abban az időben a mi fiaink közül igen sokan szánták magukat a természettudományi alapokra fektetett, különösképpen a technikai pályákra. A szülők is nagy előszeretettel voltak fiaiknak ily irányu pályaválasztása iránt. Az emigrációból akkor már rendre mind hazaszállingózott hazafiak beszéltek, hogy mennyire boldogultak azok külföldön, a kik némi technikai ismerettel bírtak. Ez is hatott, de volt ezen kívül valami a levegőben. A tizenkilencedik század második feleiben a természettudományok óriási lendületet vettek, addig nem is álmodott haladást tettek. Az emberi tudás nemcsak bővült, hanem beláthatatlan mezők nyíltak előtte. A tudomány gyakorlati alkalmazása pedig megváltoztatni készült az emberi társadalom képét. A mi atyáink egy új világot láttak keletkezni maguk körül. Bámulták, hódoltak ama tudományoknak, a melyek mindezeket teremték. A mi ma minket megselep, az előttük, mint egy csoda számba ment. Mi ifjak pedig az iskolában egy-egy lelkes tanító ajakáról e tudományokat nemcsak gyakorlati értékük miatt hallottuk dicsőíteni. Lelkünket nagyon is megragadta a spekulatív ész hatalmas ereje, midőn hallottuk, hogy új anyagoknak létezését, nem ismert tüneményeknek keletkezését az elméletek alapján előre megállapították, mintegy megjósolták, s mindazt a kísérletek utólagosan igazolták. És ezeket az elméleteket csalhatatlannak hittük. A képzelem erejével, a mely soha sem enged megállanunk a pozitív, való tények által kitűzött határnál, hanem jó messze tovalendít a valóságtól, láttuk az atomokat keringeni, a fényhordó aethert hullámszani, és szentül hittük, hogy az őssejtből megfejthetjük az organikus lét, az élet összes bonyolult és a titkok hét pecsétjével lezárt jelenségeit. Természettudományt tanító professzorainknak nagy része, talán kivétel nélkül mind, de La Mettrie elveinek hódolt, Buchnert és Moleschottot bámulta, s ha éppen nem is hirdették nyíltan, az éber és kíváncsi deák sok mindent kiles és megtud abból, a mit a professzor elhallgat. Ilyen volt akkor az idők szelleme. Benne voltunk egészen a materiálizmusban. Akkor még nem dobta Dubois-Reymond scalpeljét kétségbeesetten a bonczasztalra, hogy az eredetet még se fogjuk tudni soha, a csalhatatlannak hitt elméleteket még nem zavarták össze újabb csodás tünemények és jelenségek felfedezései, a melyek a megtalálni hitt czélt csak beláthatatlan távolba dobták; akkor még Brunetiére nem hirdette még a tudomány csődjét, nem lepte meg az emberiséget egy általános kétely, nem sodorta az occultismus felé, nem borult feléje az a mysthikus homály,

a mely a mult század végét jellemezte, melynek összes jelenségeit, társadalmi kihatásait a fin du siècle elnevezés alá foglaltak össze.

Tehát mi is benne voltunk az új világnézet sodrában. Legjobb pajtásunk annak a Mentovich Ferencznek volt a fia, a ki ez új világnézet legkiválóbb hirdetője volt Erdélyben. Sokat diskuráltunk erről s már nem emlékszem, hogy Petelei István minő véleménynyel volt.

A mi materiálizmusunk meg annyiból állott, hogy tudás számba csak azt vettük, a mit természettudományi alapon bizonyítani lehetett, de bizony nagy tért engedtünk e mellett a hitnek, képzeletnek, sejtelemnek. Megtagadni mindent nem mertünk s egy-egy merészebb kijelentésre megijedtünk magunktól. Az ideálizmus nagyon gyakran felülkerekedett bennünk. Én verseket írtam, sőt egy színdarabot is alkottam, a mely igen tetszett, mikor fiatal társaim előtt felolvastam. Petelei Istvánban azonban nem vettük észre az írói hajlamot. Szeretett ugyan az irodalomról beszélni, de jobban szerette a zenét. Ennek úgyszólván bolondja volt. Szerette a szép dolgokat, a művészi tárgyakat. Beszélte, hogy műépítész akarna lenni. De hát az a sok mathesis, mechanika, a melyen átkellett volna tennie magát, a míg beléphetett volna a művészet álmódott országába, elriasztólag hatott rá. Habozott a pálya-választásban. Azt sem tudom beiratkozott-e tényleg a műegyetemre. Félév végén nagy beteg lett s hazajött. Sok évig nem láttam. A pesti egyetemen hallgatott azután filozofiai, történelmi előadásokat s rendesen végezve tanulmányait tanári pályára készült. A mint most halála után egyetemi végbizonyítványából látom, előszeretettel hallgatott műtörténelmi előadásokat. Lelke hajtotta a szép felé. Olyan szelid, csendes bohéme természet lappangott benne. Éppen ezért a tanári pálya után se törte magát nagyon. A hirlapirodalomhoz szegődött. Ott megtalálta azt, a mire hivatva volt, a mire lelke ösztönözte, nem ugyan a szoroson vett hirlapírás terén, a mely neki csak nyög és bántó teher volt, hanem ama művészi alkotások által rajzaiban, elbeszéléseiben, a melyek nevét egyszerre csak ismertté tették az irodalmi körök és olvasó közönség előtt.

A napisajtó teremtette meg a tárczarovatot. A tárcza annyi különféle formájában, kisebb elmélkedések, leírások, rajzok, elbeszélések alakjában tulajdonképen egy célú szolgál. A kor eszméinek, áramlatainak, politikai és társadalmi viszonyok, divatok változásainak, fejlődésnek és hanyatlásnak szépirodalmi könnyed kifejezésére a tárczarovat nyújt tért. Mulattat vagy ismerttet, ostoroz vagy dicsér, a múltat vagy jelent tárja föl, a képzelte vagy a valóságot adja elé: a cél mindig egy, a szép, a leíró művészet igényeinek szemmel tartásával egy napra szóló kerek bevégzett egésznet nyújtani az olvasó közönségnek. Nagyobb részint ephemer, egynapigélő tiszavirágok ezek, a melyek inkább az olvasó közönség értelmi színvonalát emelni, ismeretét gazdagítani, szép iránti

érzékét fejleszteni volnának hivatva. Azért nem lehet tagadni, hogy e tárczarovatok e mellett nyújtanak nagyon sok önálló és tartós becsű dolgot is. A Porzó, Ágai Adolf tárczái, a ki különben Magyarországon a tárczairodalom megeremtőjének mondható, összegyűjtve mindig kellemes és élvezetes olvasmányul szolgálnak. A tárczairodalom által maga az irodalmi műfaj is tökéletesedett, fejlődött. A szellemesség, az ötletesség, a mely egy nagyobb irodalmi műben itt-ott, mint ornamentika, mint külső dísz jelentkezhetett, egy rövid tárcza keretében önállólag is érvényesülhetett. A terjengős és hosszadalmas elbeszélések helyébe lépett a rajz, a mely sokkal tisztább és tökéletesebb forma az emberi jellemek, társadalmi viszonylatok, művészi kidomborítására. De nagy befolyása volt a tárczairodalomnak az írói tehetségek fejlesztésére is. Elmondhatjuk, hogy a közelmúltban a legtöbb irodalmi tehetségünknek fejlesztője és ápolója a napisajtó volt, s jelenleg még nagyobb mértékben az. Így volt ez Mikszáth Kálmánnal, a ma élő legelső nappírónkkal. Hallottunk panaszt, hogy ma már alig találunk úgynevezett önálló írókat, hogy a napisajtóval való összeköttetés a napról-napra való frás, ha fejleszti is a tehetséget, de vajjon kifejleszti-e, vagyis megadja az íróknak azt az önbírálatot, azt a művészi öntudatot, a mire szüksége van? Erről most ne vitatkozzunk. Annyi tény, hogy a napisajtó árnyékában fejlődnek és ki is fejlődtek igen kiváló íróink. Petelei Istvánnak elbeszélő művészete a tárczairodalom, tehát a napisajtó talaján fejlett, rügyezett és bontakozott ki, s biztató meleg áradt feléje éppen a magyar tárczairás atyamestere Ágai Adolf részéről. Hiszen maga a rajz, ezek a rövid éles és finom jellegző vonalokkal vázolt elbeszélések, a minék petelei István valódi mestere volt, éppen a tárczairodalomnak terméke.

A „Koloszvári Közlöny“-nek lett segédszerkesztője. A nyolczvanas évek elején nyaranta sokszor lerándult Marosvásárhelyre. A Kerekút-utczában volt kertje és házikója. A kert és házikó, ez annyira hozzátapadt az ő egyéniségéhez, hogy a nélkül el sem tudom képzelni. Én abban az időben kerültem ide Marosvásárhelyre. A Mentovich Gyula hegedűje hozott össze. Engem azonban a zene kevésbé érdekelt, inkább az irodalom. Én Anakreont fordítottam, abból mutattam neki egy pár dalocskát. Neki már elismert irodalmi neve volt s első kötetét, a „Keresztek“-et készült kiadni. Egyikét-másikát ismertük, a mint itt vagy ott megjelent egy-egy elbeszélése. Többször találkoztunk azután. A „Keresztek“ megjelenése után, s később egy pár év múlva, hogy az „Én utczám“ megjelent. Művei rám különösen két irányban tettek benyomást. Shakespeare szerint: „A költő tolla a légi semmit bizonyos alakokkal, lakhelylyel és névvel ruházza fel.“ De a Petelei István alakjai előttem nem légi semmik voltak. Ismerős, látott alakok, ha nem is egészben, de részletekben, ha nem is cselekvéseikben, de jellemökben.

Láttam és meg is énekeltem az ő vén kisasszonyát. Ismertem az ő szomszédját a letört Urr Jóskát, és mintha javítottam volna ruháimat az ő vézna kis szabójával. S engem, a ki bár foglalkoztam a költészettel, de egész gondolkozásom, világnézletem a természettudományokon épült fel, meglepett nála az annyira subjectív irányú embernél ez a megfigyelő képesség, ez a tárgyiasság. És lakóhelylyel sem ő ruházta fel, mert hiszen ezek az alakok épen onnan valók, a honnan ő mondja, ki a halmos mezőségről, ki a havas aljáról, és mindenestre valamennyi a mi szűkebb bérczes hazánknak Erdélynek szülőtte. Nem partikularizmus beszél belőlem, hanem ennek a földnek, ennek a szép kis ország résznek kiváló szeretete, ha megvallom, hogy szívem nagyot dobbant akkor, a mikor Petelei Istvánban azt a magyar író-t láttam, a ki ennek a földnek talajából nőtt ki, ennek a levegőnek járásában izmosodott meg, ennek az égnek sütésében virágzott ki s hozta meg gyümölcseit. Többször hallottam azt, hogy Petelei István orosz írók hatása alatt dolgozott, sőt egyik kiváló bírálója orosz utáztatokat is említ. A kik így beszélnek, azok nem ismerik Erdélyt. Tagadhatatlan ha mi orosz írókat olvasunk, akár Turgenyevet, Solohubot, vagy mást, akadunk rokon vonásokra a mi életünk és az orosz írók által rajzolt élet között. De ezt csak mi vesszük észre, a kik erdélyiek vagyunk.

Az elbeszélés művészete Arany János szerint abban áll, midőn az író azt a csalódást idézi elő, hogy az olvasó egészen „ráfeledi magát ama jellemekre, velők érez, velők gondolkodik, remél és aggódik a nélkül, hogy az íróra eszmélne s figyelembe venné, hogy mind e gyönyört sajátkép annak köszöni.“ Ha ezt a csalódást az elbeszélő eléidézni nem tudta, ha minduntalan az ő maga egyéniségével tolakszik előtérbe, ha egyre az ő reflexióit, érzelmeit vegyíti bele, s minduntalan kizökkenti az olvasót e csalódásból, az érzelmei minden nemessége, költői leírások, elmés ötletek, a gondolatok mélységei, az esemény érdekessége daczára, az elbeszélő művészet kívánt hatását elérni nem tudja. Így igaz. De azért a forma és mód, a mellyel e művészetet az író érvényre kívánja juttatni, lehet nagyon különböző. Hatást nemcsak egy nagy színes tableauval, egy kisebb karczollattal vagy pastellel is előtudunk idézni. Lehet az író világnézlete, gondolkozása nagyon különböző. A világot egyik így, a másik úgy látja s a szemét megtagadni nem tudja senki. Ebből a világból mi csak annyit birunk, a mennyit a külső és belső szemünk szolgált belőle. Ha az elbeszélő Petelei István a maga méla borongó hangulatával sötétebben árnyal, ha sokszor sorain átrezeg valami veleszületett, valami örökletes szomorúság, ha humorában is moll accordok zendülnek meg, a tárgyiasság határát épen nem lépi át. A világítást az ő lelke adja, az ő világnézlete. És az ő világnézete az, hogy *szép az élet, de szomoruan szép.*

A mai szépirodalmunkban a hetvenes években még a romantizmus nagyban uralkodott. Hiszen Jókai Mór, daczára, hogy mindig igyekezett hódolni az újkori irányoknak, csak megmaradt annak, a minek született, romantikusnak. A magyar közönség pedig, ha magyar regényről volt szó, csak Jókaira gondolt. Az érdekes meseszövének volt ő nagy mestere. Ragyogó nyelvezetével, humorával, ötleteivel a legvalószínűtlenebb dolgokat való gyanánt tudta elhíttetni az olvasóval. Az ő hősei, alakjai mind kiválóságok, még pedig szertelen kiválóságok. Világot mozgató emberek, a kiknek minden sikerül. Akármilyen sorsból származtak, herczeg vagy egy papfiú, azokat oly kiváló tulajdonokkal látta el, hogy a leghihetlenebb életpályát is megfuthatták.

És így volt általában az elbeszélő irodalommal. Ha nem is a Jókai képzelmének súlyával, ha nem is az ő nagyságait, alakjait szerepeltették, de egy egyszerű kis elbeszélés hőségének is legalább is jó módunak, a társadalom felsőbb, miveltebb rétegéből valónak kellett lenni, a kinek az élet közönséges gondjaival nem kell törődnie, hogy így hősi elhivatásának kényelmesen megfelelhessen. Szana Tamás kritikája szerint ép Petelei István első kötetére, az oly kicsinyes tárgyak nem kötik le a figyelmet, nem érdekelnek. A romantizizmushoz való ragaszkodás viszhangja volt ez. A világ pedig akkor már a kollektívizmus csapására tért. Nemcsak a nagy kiváló egyének, vagy a szalonok hősei kezdették érdekelni. A tömegek élete is. Hogy él, érez, gondolkozik az a kis ember? a kiben a romantizmus nem lát egyebet, legfellebb csak eszközt a cselekvények tovább vitelére, egy adoma tárgyat, egy furcsa alakot, de nem olyan embert, a kiben csak épen úgy kidomborodik a jellem, a kiben a szenvedélyek csak épen úgy működnek, a gondolatok ép úgy szülemlenek, a kiket érzéseik ép úgy dobálnak. Az olvasóközönséget is kezdte érdekelni a kis ember nyomorusága, küzködése, és nem csupán Montechristó gróf vagy levetínezi Timár Mihály rendkívüli pályafutása. Nemcsak a sorsából kiemelkedett szabólegény szerencséje, vagy a világhírű énekesnővé lett szénhordó lány sorsa, hanem a maga sorsában megmaradt, sorsához hozzátapadt mesterlegény szerencsétlensége, a szénhordó lány bukása is. Ebben az időben tünt fel Petelei István, az ő szomorú kis elbeszélésével, a melyeket habár nem is az élet mélységeiből merít, mint az orosz Maxim Gorkij, nem de profundis hoz a felszínre, hanem találta úton, útfélen, hozta a víz feléje a hervadt virágokat, futta a szél lába elé a száraz lombot. Más meg se látta talán, vagy félre lökte, ő impressziót nyert belőle s művészt alkotott. Talán öntudatlanul is megérezte az új idők áramlatát. Míg a vele egy időben feltünt Mikszáth Kálmánon rajta volt még a romantizmus zománca, Petelei István egész új csapáson indult meg. Hogyan fogja föl az elbeszélő író az embert? Ma ezt kérdezzük inkább. A mese, a

cselekvény csak emberének jellemzésére szolgálnak. A fabulatorok kora lejárt, a kik valamely érdekfeszítő történetbe az alakokat csak úgy belehelyezik, mint valami bábokat. Hiszen a lírai költészetben, tehát a leg-alanyibb műfajban is az ember érdekelt ma már minket, s ezért költeményfüzetet csak úgy tudunk érdeklően olvasni, ha ismerjük a költőt, életét, jellemét. Az elbeszélőnél arra a kérdésre azonban maga a mű kell hogy feleljen. Petelei Istvánnal nehéznek tűnik föl e felelet, hiszen több különböző, apróbb elbeszélésből, rajzból kell azt összeállítanunk. Az ő emberei nagyobbbrészt vergődő lények, kalitka zárt szegény madarak, a kik véresre csapkodják, összetörik szárnyaikat a kalitka rácsán. Vagy a dermesztő hidegben lelankadt szárnyaló aláhulló galambok, s a földön azután mindenféle ragadozók martalékaivá lesznek. Jó emberek különben, s szerény sorsukban megérdemelnének egy idyllikus boldogságot, de a mit találnak, egy idyllikus boldogtalanság. Úsznak a habokon s aztán egyszer hirtelen erejüket veszítve, egy utolsó sóhajjal elmerülnek csendesesen. Nem mintha valami végzet nehezülne az emberre, a mellyel tehetetlenül áll szemben. Nem így fogja fel az emberi létet. A baj magában az emberben van. Az embernek igen sok az érzelme, igen nagy a szíve, mintsem hogy azt testileg megbírná. Hideget, meleget, testi fájdalmat megbir, az étellel megküzd, de egyszer csak felgyűl az érzelem, kicsordul a pohár, a szív, s kész a katasztrófa: elpusztul, lezuhan, elmerül. A testi fájdalmakat kiálljuk, levágatjuk kezünket, lábunkat, az összetöpörödött anyóka betegen húzza az életet, aztán jön egy bánat, egy lelki rázkódás, futunk a víznek, megragadjuk a pisztolyt, vagy összeesve élettelenül terülünk el a földön. Egy elefánt szervezeteivel s egy madár lelkével kellene birni az ő embereinek, hogy boldogul éljenek.

Megnősült. Kedves, szerető, mivel, őt teljesen megértő asszonya volt. Megvolt ezzel mindene, hogy boldogul éljen. Mint a Kolozsvári közlöny szerkesztője, maga körül egy irodalmi kis csapatot gyűjthetett, a mely szeretettel volt eltelve iránta. Megvolt a maga kis irodalmi köre, a minél nagyobbra nem is vágyódott. Boldognak látszott, azért melancholiája mégis megvolt, megmaradt, mint lelkének állandó vonása. Aztán a lapszerkesztés sem volt neki való. Az a lap politikai lap, politikában pedig nem szokás szeretettel dolgozni. Az igazi politikusnak gyűlölni is kell tudni, mert végső elemzésben a politika mindig hatalmi kérdés. Ő pedig a gyűlölethez egyáltalában nem értett. A tehetséget, az ént, tudást megbecsülte, bámulta, tisztelte, bármiféle politikai párthoz is tartozott az illető. Teherré vált neki a szerkesztés gondja, de megakart felelni elvállalt kötelességének. Hanem a gond, a mely egy nem kedvelt forrásból fakad ránk, méreglassan öl. Súlyos idegbaj esett rá. Nejenek gondos ápolása mentette meg, adta vissza az életnek, a mun-

kának, az irodalomnak. Egyedül és kizárólag csak az. Kiköltözött Remeteszegre, majd Vásárhelyt vett lakást, aztán megépítette az ő házikóját, megalkotta szavatai tuskulániumát. Egyszerűen, kevés változattal folyt élete. De tudott dolgozni. Három kötete jelent meg ez idő alatt. Én nem láttam visszaesést műveiben, sőt vonásait sok tekintetben határozottabbnak ítéltém. Volt valami modorosság benne azelőtt, a mit a „Fülemile“ bírálatában róla Péterffy Jenő meg is jegyzett, ez eltűnt. Azt a műfajt, a melyet megkezdett, tökéletesítette. Nagyobb munkát a „Fülemilén“ és Jettin kívül nem írt, ezek is csak terjedelmesebb elbeszélések. Megmaradt az ő rajzai mellett, a melyeket finoman és nagy gonddal dolgozott ki. A róla írt megemlékezésben Haraszi Gyula párhuzamba állítja Mikszáth Kálmánnal, a kivel egy időben tűnt fel. Mindkettejüket akkor egyenlő rangú tehetségnek ítélték. De míg Mikszáth Kálmán egy fényes írói pálya delelőjén áll, Petelei István a sírban nyugszik s a hozzáfűzött remények nem váltak be, fájdalom. Igaz mindkettő ugyanazzal a műfajjal mutatta be magát, a Jó palócok éppen úgy rajzok voltak, mint a Keresztek. Csakhogy Mikszáth már akkor is mesemondó képesség volt, s igazi tehetsége nem a rajzokban nyilvánult meg, hanem regényeiben, a melyekkel magát Jókai utódjának avatta fel s a közönség annak is ismerte el. Petelei István megmaradt a rajzoknál, mert az ő tehetsége ezekben nyilvánult, s ezt igyekezett tökéletességre vinni. Hasonlítsuk össze a németalföldi festők közül Rembrandtot és Gerard Dowt. Mindkettő egyenlő rangú tehetség volt, de a míg Rembrandt nevét mindenki ismeri, a Gerard Dow nevét csak a műtörténet lapjain őrzik, és a műbarátok ismerik, a kik előtt egy Gerard Dow-féle kis kép sokkal becsesebb, mint egy Rembrandt kép. A Rembrandt képei nagyobb szabásuak, nagyobb arányuak, jelentősebb tárgyuak, ragyogóbbak és inkább a világra szórtak, mint a Dow apró kis egyszerű tárgyú képei, a melyek azonban annyi finomsággal, akkora tökéletességgel vannak készítve, hogy a kitarító gondos művészi munkáságnak mindig örökbecsű példányai maradnak. Puskin Anyegin Eugenjének olvasásakor ma is rezgésbe jön minden ifjú lélek. Mert ez igaz, szép, gyönyörűségees költői mű, a melyet Puskin valódi geniussával alkotott. De mihelyt letért az ő tehetségének megfelelő útról, más műfajban csak cikornyás közepszerű művet alkothatott.

Petelei István nem tartozott a szapora írók közé. Lassan, gondnal, mondhatjuk nehezen dolgozott. De hát ki bír azzal a könnyedséggel az írásban, mint Jókai Mór, a ki a lelkét pihentette, mikor regényein dolgozott? Vagy az öregebb Dumas, a kinek a báránysült elkészítése Sardiniai módra nagyobb feladat volt, mint egy regény folytatás megírása? Madam Bovaryt azért ma külön regénynek tartják a Három testőrnél, pedig szerzője Gusztáv Flaubert, ugyancsak megdolgozott a

míg megírta. Beleizzadt, szobájában fel s alá futkosott, a míg három sort leírt, s egy szó miatt néha ágyából ugrott fel éjidején. Balzac, Kémény Zsigmond valóságos lelki kínokon mentek keresztül írásközben, Rousseau, meg újabban Guy de Manpassant lázba estek, betegjei voltak műveiknek. Ezek az emberek lelküket égették, szívük vérével írták alkotásaikat s életük jókora része maradt benn azokban. Ezek közé tartozott Petelei István is. Az a sajátságos, hamvasszürke zománcz, a mely minden alkotásán tapad, mintha az ő elégett lelkének ittmaradt hamva volna.

Műveiben azt a setét, borongó hangulatot legtöbben pesszimizmusnak tekintik. Pedig távol állt, a hogy én ismertem a pesszimizmustól. Volt kedélye, csendes, de épen nem keserű humora. A szelid tréfát szerette. Igaz, hogy volt a lelkében valami szomorúság, a mi vonzotta a szenvedők és sírók felé. Hamarább észrevette az élet nyomorúságait, mint örömeit, s lelkében azok hagytak nyomot. Azokat a szomorú történeteket, a melyeket leírt, nem az ő borongó képzelme alkotta, azokat ő úgy látta, a mint szomorúságra hajló lelkét azonnal megragadták. Inkább impresszionista. Nem az élet abszolút semmiségét, hiábavalóságát, nem a rosszaságát akarta feltüntetni. Azt a darab életet írta le, a melyet látott maga körül, úgy a hogy látta. Azok az alakok, a kiket lerajzol, a kiknek testi, természeti vagy mondjuk állati szervezete igen gyöngének bizonyul, hogy kiállja az érzelmek hullámcsapását, a szív erősebb lökéseit, s porba omlanak, ezek a hulló falevelek léptenyomon lábunk elé kerülnek. A ki szomorun lehajtott fővel járdalván e földi téreken, észreveszi, meglátja, vagy éppen keresi őket, s a keltett benyomásokat művészi formába foglalja, éppen nem mondható pesszimizmista. Ő nem a világot akarta elbeszéléseiben feltüntetni, nem egy általános jellemzést akart adni az emberi életről, egyszerűen azokat a tárgyakat válogatta össze, a melyek lelkében mélyebb nyomot hagytak.

Különbén az ő jellemével nem is fért össze a pesszimizmus. Másképp nem is tudnám jellemezni őt csak e szavakkal: páratlanul jó ember volt. Azt a mit rosznak tartanak, sohasem láttam benne. Örült más ember sikereinek, senki iránt haragját nem láttam, rosszat mondani valakiről sohasem hallottam. Nyílt, egyenes, becsületes, tisztességes ember volt. Szerette a szépet, úzte a szépnek kultuszát. Ha természet adománya, ha ember alkotása volt a szép, először kigyönyörködte magát benne, csak azután kritizálta. Az ilyen kedélyből sohasem fakadhat pesszimizmus. Az ő írásaiból senki azt a meggyőződést nem fogja meríteni, ha csak épen nem felületesen ítél, hogy rosz ez a világ, hogy siralomvölgy ez az élet. Azt igen, hogy sok szenvedés, sok rosz van ezen a világon, s ha az ő géniusza a szenvedőket és sírókat kereste fel, ép oly kevésbé volt pesszimizista, mint az, a ki egykor a szenvedőknek és síróknak nyitotta meg a menyországot.

Mikor útoljára találkoztam vele s érdeklődve egy és más dolgom után, szomoruan jegyezte meg, hogy ő már nem tud dolgozni: mély keserűség fogott el, úgy jött nekem, mintha előre látta volna azt a véget, a mi szomorú sejtelemképen ült lelkén annyi éven át.

És ez a vég elkövetkezett. S most mi annak a társaságnak tagjai, a mely társaságnak gondjait egykor annyi szeretettel karolta fel, ne csak azzal elégedjünk meg, hogy őt, mint kevésbbé ismert, kevésbbé méltányolt nagy tehetségű íróat az irodalomtörténet ítélőszéke elé útaljuk, hanem hívjuk fel műveire annak a közönségnek figyelmét, a melynek a lelkéből a lelkéhez írt. Mert ha valaki megtudja őt érteni, ha valakinek méltányolnia kell, az első sorban ez a körülöttünk levő kis országrész lehet, a mi drága, szeretett Erdélyünk. Áldás emlékezetén!

(Marosvásárhely.)

Dr. Bedőházy János.